

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Українська мова професійного спрямування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

051 «Психологія» (практична психологія)

Лекція № 3 «Стили сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Старший викладач, кандидат філологічних наук Овчинников Михайло Олексійович

Рецензенти:

1. Доцент кафедри українознавства ХНУВС, кандидат філологічних наук, доцент Перцева Вікторія Анатоліївна.
2. Доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного університету будівництва та архітектури, кандидат філологічних наук, доцент Кучеренко Олена Федорівна.

План лекції

1. Функціональні стилі української мови, причини їх існування. Основні ознаки кожного зі стилів.
2. Текст як форма реалізації мовленнєво-професійної діяльності.

Текст лекції

1. Функціональні стилі української мови, причини їх існування. Основні ознаки кожного зі стилів.

Стиль мовлення – це своєрідна сукупність мовних засобів, що свідомо використовуються мовцями за певних умов спілкування. У вузькому розумінні стиль мовлення – це різновид літературної мови, що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і відповідно до цього має свої особливості добору й використання мовних засобів (лексики, фразеології, граматики, фонетики).

Кожний стиль має: сферу поширення, призначення, систему мовних засобів, стилістичні норми, підстили, жанри реалізації.

В основу класифікації стилів мови покладено різні принципи, що призвело до виділення різної кількості функціональних стилів. В українській мові найпоширенішою класифікацією є та, згідно з якою виділяють п'ять стилів: офіційно-діловий (функція повідомлення), науковий (функція повідомлення), публіцистичний і художній (функція впливу), розмовний (розмовно-побутовий, стиль побутового мовлення) (функція спілкування). Останнім часом почали виділяти, як цілком самостійні, ще два стилі – епістолярний та конфесійний.

Кожен має свої властивості та реалізується у властивих йому жанрах (різновидах текстів певного стилю, що різняться насамперед метою мовлення, сферою вживання).

Науковий стиль - це функціональний стиль літературної мови, який обслуговує сферу науки.

Основне призначення – повідомлення про результати наукових досліджень, систематизація знань.

Основні ознаки:

- ясність і предметність тлумачень,
- логічна послідовність,
- узагальненість понять і явищ,
- об'єктивність,
- аргументація і переконаність тверджень,
- причинно-наслідкові пояснення,
- докладні висновки.

Науковий стиль *характеризується* широким використанням термінології як загальної так і спеціальної. Для нього характерне вживання великої кількості абстрактних і запозичених слів.

Науковий стиль має кілька різновидів:

1) власне науковий обслуговує фахівців певної галузі. Це наукові дослідження в галузі мовознавства, права, медицини, математики тощо. Реалізується в монографіях, рецензіях, статтях, рефератах, тезах тощо;

2) науково-популярний має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей незалежно від їхньої професії і підготовки.

3) науково-навчальний використовується для написання літератури, призначеної для навчальних закладів;

4) виробничо-технічний – це мова літератури, що обслуговує різні сфери господарства і виробництва (інструкції, проекти тощо). Від власне наукового стилю він відрізняється дещо простішою формою викладу, лаконічнішим обґрунтуванням тієї чи іншої проблеми, обмеженою кількістю спеціальної термінології;

5) науково-публіцистичний підстиль широко використовується в газетах і журналах. Цим стилем журналісти пишуть інформації про досягнення науки і техніки.

Публіцистичний стиль - це функціональний різновид літературної мови,

який використовується в періодичних виданнях, засобах масової інформації. Публіцистичний стиль – один із найбільш широкоживаних.

Основна функція – обговорення, переконання, відстоювання і пропаганда. Він забезпечує різні потреби суспільства, пов'язані з політикою, адміністративною і господарською діяльністю, відзначається гострим характером. Його *призначення* – агітація, активний вплив на читача і слухача. Це зумовлює такі *рис*и, як доступність, яскравість и чіткість викладу, полемічність, образність, експресивність. Тут широко використовується суспільно-політична лексика, політичні гасла і заклики, урочисті фрази, риторичні запитання та засоби сатири й гумору. *Основна форма викладу* – монолог (рідше – діалог). Можливе вживання штампів. Мова насичена словами, що вжиті в переносному значенні, наявна велика кількість метафор. Синтаксисові публіцистичного стилю властиві різні типи питальних, окличних та спонукальних речень, зворотний порядок слів, складні речення. Сфера використання – публіцистичні статті, виступи в газетах, журналах, на телебаченні, зборах, мітингах тощо.

Публіцистичний стиль поділяється на такі *підстилі*:

- 1) стиль засобів масової інформації (часописи, радіо, телебачення тощо);
- 2) художньо-публіцистичний (памфлети, політичні доповіді, нариси тощо);
- 3) науково-публіцистичний (стоїть на межі наукового та публіцистичного стилів).

Художній стиль - це функціональний стиль художньої літератури. Стиль художньої літератури виділяється за естетичною функцією, яка накладається на комунікативну функцію. *Основне призначення* – різнобічний вплив на думки і почуття людей за допомогою художніх образів.

Стиль художньої *характеризується* емоційністю, експресивністю, образністю. Художній стиль – може виступати в кількох різновидах – епос, трагедія, поема, роман, повість, байка, лірика. Лексика художнього стилю

різноманітна: історизми та архаїзми, діалектизми, okazіоналізми та ін. Часте використання синонімів, антонімів, омонімів зі стилістичною метою. Властиве використання епітетів, метафор, порівнянь тощо. Використовуються різні типи речень. Монологічна та діалогічна форма викладу тексту. Він може включати в себе всі стилі та їх ознаки.

Офіційно-діловий стиль функціональний стиль літературної мови, який обслуговує сферу ділових стосунків (місцевого, галузевого, державного діловодства) та юридично-правових, виробничо-економічних, дипломатичних стосунків в офіційному спілкуванні. *Основне призначення ОДС* – регулювати офіційні ділові стосунки та обслуговувати громадянські потреби людей у типових ситуаціях.

Офіційно-діловий стиль досить чутливий до соціально-історичних факторів, піддається серйозним змінам під впливом соціально-історичних перетворень у суспільстві і в той же час виділяється серед інших функціональних різновидів мови своєю стабільністю, традиційністю і стандартністю.

Офіційно-діловий стиль має такі *функціональні підстилі*:

- Законодавчий, що використовується у законодавчій сфері, регламентує та обслуговує офіційно-ділові стосунки між приватними особами, між державою і приватними та службовими особами. Реалізується у Конституції, законах, указах, статутах, постановах, кодексах тощо.

- Дипломатичний – використовується у сфері міждержавних офіційно-ділових стосунків у галузі політики, економіки, культури. Регламентує офіційно-ділові стосунки міжнародних організацій, структур, окремих громадян. Реалізується у конвенціях (міжнародних угодах), комюніке (повідомленнях), нотах (зверненнях), протоколах, меморандумах, договорах, заявах, ультиматумах.

- Адміністративно-канцелярський – використовується у професійно-виробничій сфері, правових взаєминах і діловодстві. У адміністративно-канцелярському підстилі дві функції: інформаційно змістова (оголошення), і

організаційно-регулююча (розпорядження, наказ).

- Юридичний – використовується у юриспруденції (судочинство, дізнання, розслідування). Цей підстиль обслуговує й регламентує правові та конфліктні відносини. Реалізується в актах, позовних заявах, протоколах, постановках, повідомленнях та ін.

Розмовний стиль. *Основна функція* – офіційне й неофіційне спілкування, обмін думками між двома або кількома мовцями. *Основне призначення* – бути засобом впливу й невимушеного спілкування, жвавого обміну думками, судженнями, з'ясування виробничих і побутових стосунків.

Основні ознаки:

- безпосередня участь у спілкуванні,
- усна форма спілкування,
- невимушеність,
- непередбачуваність (неформальність),
- використання несловесних засобів (тембр, паузи, емоційні наголоси, рухи),
- емоційність.

Тут широко використовуються розмовні, просторічні слова, експресивні та емоційно забарвлені слова і звороти, діалектизми та жаргонізми. Використання неповних, обірваних речень. Інтонація різноманітна. Розмовний стиль поділяється на такі підстилі: 1) розмовно-побутовий; 2) розмовно-офіційний.

Епістолярний стиль - це стиль приватного листування. *Основне призначення* – поінформувати адресата про щось, викликати в нього певні почуття, які б відповідали емоційній настроєності автора.

Основні ознаки – наявність певної композиції: початок (звертання); головна частина, де розкривається зміст листа; закінчення, де підсумовується написане, іноді наявний. Широке використання форм ввічливості, стереотипних словесних формул висловлення побажання, вітання, співчуття. На сучасному етапі епістолярний стиль став більш лаконічним (телеграфним), скоротився обсяг обов'язкових раніше вступних звернень та заключних формулювань

увічливості.

Конфесійний стиль - обслуговує релігійні потреби як окремої людини, так і всього суспільства. Він втілюється (реалізується) в релігійних відправах, проповідях, молитвах (усна форма), у різних церковних книгах (писемна форма). *Основне призначення* – вплив на душевні переживання людини. Конфесійний стиль склався в українській мові десь у 16-17 століття. Час від часу цей стиль заборонявся або обмежувався у використанні (наприклад, у 20-40-х роках XX століття).

Для нього *характерними є такі засоби*, як архаїзми, суто церковна термінологія, слова-символи, непрямий порядок слів у реченні, значна кількість метафор, алегорій, що робить його небуденним, піднесеним.

Професійна сфера охоплює три функціональні різновиди літературної мови – науковий, розмовний, офіційно-діловий. Саме єдність мовних засобів цих трьох стилів досягається комунікативна мета кожної людини, незалежно від фаху, статі, віку, соціального становища.

2. Текст як форма реалізації мовленнєво-професійної діяльності

Текст є безпосереднім проявом думки, формою її існування, репрезентантом мисленнєво-мовленнєвої діяльності. **Текст** – це писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність. Отже, текст виступає обов'язковим складником комунікативного процесу, допомагаючи фіксувати, зберігати і передавати інформацію в просторі й часі.

Основними ознаками тексту є:

- зв'язаність – основним показником якої є розвиток теми. За допомогою мовних чинників зв'язаність забезпечує обмін інформацією. Показниками зв'язаності є: порядок слів, інтонація, наголос, пауза, ситуація спілкування;
- цілісність, яка забезпечується темою, метою спілкування, граматикою та єдиним жанром;

- структурна організованість (членованість). Будь-який текст можна комунікативно розділяти на частини з метою полегшення сприйняття інформації;
- інформативність. Кожен текст і створюється за ради передачі інформації;
- завершеність передбачає формальну і змістову закритість тексту.

Текст складається з окремих, зв'язаних між собою частин, які називаються **одинацями тексту**. Основними графічними одинацями тексту є абзац, глава, підрозділ.

Основними елементами тексту є *дане* (тема, предмет висловлення) і *нове* (основний зміст висловлювання), з яких складається кожне речення.

Тема - ознака будь-якого тексту. Крім того, у кожному тексті є основна думка, те головне, заради чого твориться текст. Думка в тексті розвивається. Мовець відштовхується від “даного”, того, про що вже було сказано, і додає “нове”, розвиває думку.

Текст є засобом відтворення зв'язного мовлення.

Залежно від кількості учасників текстотворення виокремлюються два види тексту – **монологічний** та **діалогічний**. Залежно від змісту й будови текст та його частини діляться на три **сміслові типи**: розповідь, опис і роздум (міркування). Кожний з них має свою будову.

Розповідь - це повідомлення про якісь події, що розгортаються в часі. Загальна схема розповіді така: початок дії; розвиток подій; кінець події. **Розповідь** має такі різновиди: оповідання, повідомлення (звіт, інформацію, рапорт, донесення, сповіщення), відповідь, перелік, найменування, оголошення.

Опис - це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета чи явища. В описі дається характеристика людей, предметів, явищ природи шляхом перелічення їх головних, суттєвих ознак. Найголовніше в описі - дати точне або яскраве уявлення про предмет мовлення. Описи діляться на пейзажні, портретні, описи інтер'єру, характеристики людини, предметів, явищ. В описі предмета говориться про предмет (“дане”) та його ознаки (“нове”), в описі

місця - про предмети (“нове”) та їх місцезнаходження (“дане”), в описі стану людини про людину (“дане”) та її стан (“нове”). В описі “оцінка дійсності” мова йде про предмети, явища, події (“дане”) та їх оцінку (“нове”).

Роздум (міркування) - це висловлювання про причини якостей, ознак, подій. У роздумі обов’язкові три частини: 1) теза - основне твердження, чітко сформульована думка; 2) докази, аргументи, що підтверджують висунуту тезу; 3) висновок, що випливає з доказів (узагальнення). В основі роздуму лежать причинно-наслідкові відношення.

Роздуми теж бувають різних видів:

- індуктивні (від часткового, конкретного до загального) і дедуктивні (від загальних положень до конкретних висновків),
- роздум-твердження (доказ істинності висунутої тези) і роздум-спростування,
- заперечення (доказ помилковості, хибності висунутої тези),
- роздум з прямими доказами (справедливість висунутої тези безпосередньо обґрунтовується доводами) і роздум з доказом від протилежного (істинність основної тези доводиться шляхом спростування передбачуваної тези, протилежної їй, що доводиться).

“Чисті” розповіді, описи, роздуми використовуються рідко. В текстах найчастіше описи включаються в розповідь або пов’язані з міркуванням; розповідь може доповнюватися роздумом.

Організація тексту і зв’язків між його частинами залежить від типів і стилів мовлення, манери автора, жанру тощо.

Елементи і компоненти тексту поєднуються декількома **видами зв’язку**:

- **ланцюговий** (послідовний): речення послідовно зв’язуються одне з одним, коли певний елемент попереднього речення стає вихідним пунктом для наступного і вимагає розгортання думки;
- **паралельний**: речення рівноправні, часто однотипні за будовою; при паралельному зв’язку розвиток думки йде через зіставлення ознак, що приписуються спільному предмету висловлювання;

- **дискантний** – об’єкт, що згадувався у першому абзаці, знову стане предметом уваги в наступних абзацах, через певну кількість речень іншого змісту;
- **перспективний** – вказує, про що мовитиметься далі;
- **ретроспективний** – певний фрагмент тексту вимагає пригадування змісту попередніх частин.

Текст це "слово для справи". Виходячи з цього, можна сказати, що текст у будь-якій формі виконує роль **засобу впливу на маси**. За способом реалізації тексти бувають в усній, писемній та друкованій формі.

Культура професійного мовлення істотно залежить від урахування **особливостей усної та писемної форми**. Значна частина текстів належить до тієї групи, яка може матеріалізуватися як у писемному, так і в усному варіантах – залежно від ситуації мовлення (тексти публіцистичні, тексти наукові, тексти інформаційні тощо). Є певна кількість текстологічних різновидів, у процесі реалізації яких віддається перевага одній формі: писемній (епістолярні тексти, твори художньої літератури, офіційні документи, накази, протоколи, характеристики, акти) або усній (судові промови, розповіді, фольклорні твори тощо).

Хоча *усне мовлення* за походженням є первинним, у діловому спілкуванні переважають засоби писемного (книжного) мовлення. Залежність усної форми від писемної зумовлена рівнем професійної і ситуативної підготовленості учасників до ділового спілкування (попередній професійний досвід, рівень фахової підготовки, попереднє опрацювання наукових джерел, нормативних актів, процесуальних документів, можливість використання заздалегідь підготовлених текстів тощо). Саме тому усне професійне (особливо юридичне) мовлення не розглядають як явище розмовного стилю, хоча певні видові ознаки цього стилю в ньому зберігаються.

Писемне мовлення – графічне втілення внутрішнього монологу, адресованого невизначеній за кількісним і якісним складом аудиторії. Процес створення письмового тексту не має встановлених у часі й просторі меж,

оскільки не є власне актом комунікації. Обмін інформацією відбувається лише у випадку, якщо текст потрапляє до адресата (читачів, кількість яких не завжди можна передбачити). У цьому випадку автор втрачає контроль над текстом повідомлення, яке у незмінному вигляді перебуватиме в утримувача, що стане фактичним власником тексту. Таким чином, процес комунікації відбуватиметься вже без участі автора, якого представлятиме посередник, “замісник” – текст. Саме тому текст має бути продуманим, ретельно підготовленим, відредагованим і виготовленим так, щоб передати повідомлення вигідно для автора. Укладач тексту повинен дбати про повноцінне компенсування тих можливостей впливу на співрозмовника, які в усному спілкуванні надає доречне використання жестів, міміки, інтонації, дотримання вимог етикету. Розмежовуючи усні й писемні форми, слід пам’ятати, що зорове і слухове сприйняття тексту розрізняється за швидкістю і якістю. Усне мовлення потребує коротких речень, спрощеної форми повідомлення, повторів одних і тих самих важливих компонентів тексту, підтримання контакту із співрозмовником, негайного реагування на його поведінку.

Отже, текст - це вища форма реального вияву комунікативної сутності мови та основна одиниця мовленнєво-професійної діяльності.